

КЪМ УПОТРЕБАТА НА ГЛАГОЛИТЕ ОТ СВЪРШЕН ВИД
В ОТРИЦАТЕЛНИ ПОДБУДИТЕЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Ицван Пете

В българистиката се приема, че "отрицателните форми за повелително наклонение се образуват само от несвършени глаголи"¹. По мнението на Валентин Станков "при отрицание глаголи от свършен вид по принцип не могат да се употребят в повелително наклонение - не може да се каже *не влез, *не прочети и т.н."² и "видова конкуренция в повелително наклонение при отрицание не съществува"³. Калина Иванова сочи: Милка Ивич⁴ "установява, че свършената видова форма е станала в източно- и западнославянските езици, както и в словенски, специфична за обозначаване на особен модус за предупреждаване /напр. руск. не упади! или в чешки neslom si nohu! / докато в южнославянските езици предупреждението престава да се означава посредством императив с отрицателна частица не"⁵. Б. Ю. Норман също забелязва, че "с отрицанием.. форма повелителного наклонения от глаголов совершенного вида вообще не употребляется, что объясняется природой самой категории вида. Однако в русском языке допускаются такого рода сочетания со значением предупреждения типа не споткнись, не навреди. В болгарском запрет на совмещение значений совершенного вида и императива с отрицанием - полный"⁶. Според К. Попов в изречението Готви се за утре. Ама да не си обадиш никому/Ел. Пелин/ = Ама не се обаждай никому - "перфектна форма... се е появила вероятно поради невъзможността да се образува отрицателна повелителна форма от свършения вид на глагола"⁷.

Известно е, че българският език има аналитичен строй. Според граматиките на съвременния български език за повелител-

ното наклонение има прости и сложни форми. Срв. "С помощта на частиците да и нека се образуват и сложни /описателни/ форми за повелително наклонение за всички лица и числа: да мълча..., да не мълчиш, нека да не мълчи и пр."⁸. Непонятно е, защо са изключени тези аналитични форми на повелителното наклонение от много автори при описване на употребата на видови форми в отрицателни подбудителни изречения⁹.

Ю. С. Маслов подчертава, че "простая форма повелительного наклонения с отрицанием не, а также и с другими отрицаниями /нито - нито, ни - ни/, и сложные отрицательные формы типа недей с инфинитивом /или конъюнктивом/ и стига с перфектом или аорис-том употребляются только от имперфективных основ: нито ставай, нито сядай, недей ме пита, недей да се сърдиш на мене, Дърто, стига си дрямал"¹⁰. В академичната граматика на съвременния български език обаче се посочват конструкциите, в които налице е проста свършена повелителна форма в съчетание с отрицание. В тези конструкции "отрицанието е реторично. Заповедта има фактически позитивен характер"¹¹. Вж.: Иди че не му помогни = 'Не можеш да не му помогнеш, налага се, да му помогнеш'. Иди сега, че не го познай, кой е и откъде е. Иди че не направи скандал! Иди че не го прати за зелен хайвер! Иди че не стани мизантроп! Ти не го възпитай, не му създай навици навреме, пък после се оплак-вай... Тези конструкции са характерни за разговорни стил. К. Иванова посочва, че в такива случаи "по-обичайни и нормативни са конструкциите с несвършения вид на глагола"¹². Срв.: Иди че не я обичай. Като го видиш как се мъчи, иди че не му помогни/иди че не му помагай. В изречението Не дай боже да завали дъжд "модалният оттенък е по-скоро желателен"¹³.

Ю. С. Маслов по-нататък посочва, че "в значении воле-

изъявления в отрицательных конструкциях с да возможен... и совершенный вид. При необходимости передать... 'предостерегательное значение' в болгарском языке используется конъюнктив: Да не паднеш. Ти да не останеш там, Пели. Утре рано да си дойдеш *„Ти чтоб не остался там родной. Завтра утром чтоб пришёл“*¹⁴.

К. Попов, който изследва историята на въпроса и значенията на тези конструкции, правилно подчертава, че "целесообразно е да-конструкция да остане при повелително наклонение, като негова разновидност"¹⁵. Типологическите сравнения също потвърждават правилността на това гледище. В повечето славянски езици и в унгарски език се употребяват форми на императива от свършения вид на глагола¹⁶. В синтаксиса на академичната граматика се посочва, че "в този случай да-формите са поели функцията на отрицателните императивни форми от свършен вид за изразяване на предпазване"¹⁷.

Когато се изразява **з а б р а н а**, в отрицателни подбудителни изречения са възможни прости или сложни форми на повелително наклонение от несвършен вид на глагола. Срв.: Не пий студена вода! - Да не пиеш студена вода!

Освен забрана, отрицателните подбудителни изречения могат да изразяват и предупреждение /предпазване/, молба, закана и др.

1. Когато се изразява **п р е д у п р е ж д е н и е**, се употребяват сложните форми на повелително наклонение от свършен вид в следващите три случая:

1,1. Когато се употребява в изречението глагол, който има отрицателно значение. Извършването на такова действие обикновено не зависи от волята на субекта. Употребата на глаголите

от свършен вид в тези изречения зависи от лексикалното значение на отделните думи. Тези глаголи, в езиците, в които съществува глаголен вид, в отрицателни подбудителни изречения се употребяват обикновено във формите от свършен вид. Напр.: Да не паднеш! Да не се подхлъзнеш! Да не счупиш вазата! Да не се спънеш в прага! Да не разбиеш шишето! Да не изпуснеш чинията! Да не излееш/разлееш супата! Да не се простудиш! Да не заболееш! Да не си повредиш краката! Да не си извадиш окото! Да не си удариш главата в масата! Да не се задушиш от дима! Да не се удавиш! Да не си нацапаш роклята! Да не си измърсиш дрехите! Хлъзгаво е, да не се подхлъзнете! Да не изгориш покривката с цигара! Да не изгорите на слънцето! Да не слънчасаш! Гледай да не ти замръзне носът! Да не си измокри краката! Да не си навехнеш крака! Да не обърнеш чашата! Да не пропуснеш удобния момент! Да не изпуснете влака! Внимавай, да не повредиш автомобилчето! Да не се уплашиш от тъмницата! Да не сгрешиш! Да не сбъркаш! Да не се порежеш с парче стъкло! Срв.: Да не паднеш от коня! - руск. Не упади с коня! - унг. Nehogy leess/Le ne ess a lórá!

В съчетание с наречието повече тези глаголи се употребяват във форма от несвършен вид, в съчетание с наречията пак, отново - във форма от свършен вид. Срв.: Не падай повече от коня! Да не падаш повече от коня! - руск. Не падай больше с коня! - унг. Többé ne ess le a lórá! - Да не паднеш пак /отново/ от коня!

Някои от тези глаголи еднакво се употребяват във формите за свършен или несвършен вид. Лексикалното значение на такива глаголи допуска извършване на действието, независимо от волята на субекта /предупреждаване/ или в зависимост от волята на субекта /забрана/. Срв.: Да не закъснееш за влака! - Не закъснявай за влака! Да не ме забравиш! - Не ме забравяй! Да не докоснеш стената! - Не докосвай стената! Да не пипнеш детето! - Не пипай детето! Да не си извадиш окото! - Не изваждай парите от джоба!

1,2. Когато прилагателното име или съществителното име придава отрицателен смисъл на изречението. Срв.: Да не купиш корав хляб/гнили ябълки /предупреждение/ - Не купувай корав хляб/гнили ябълки /забрана/. Да не влезеш в реката, тя е дълбока! - Не влизай в реката, тя е дълбока! Да не направиш скандал! - Не прави скандал!

1,3. Когато в отрицателно подбудително изречение се употребява неопределително местоимение. При отрицателно местоимение е възможен глагол от несвършен вид. Срв.: Да не си оставиш нещо тук! - Нищо не оставяй тук! Да не пуснеш някой без билет! - Никого не пускай без билет! Да не разкажеш на някого за това! - Не разказвай на никого за това! Да не отидеш никъде! - Не отивай никъде!

2. При израз на **м о л б а** са възможни форми на несвършен и свършен вид. Формите от свършен вид означават действие, което е по-отдалечено от сегашно време. Срв.:

Не ме оставяй сега сама!

- Моите деца, да не ме оставите сама на стари години!

Не ме срами!

- Да не ме осрамиш пред гостите!

Не ме предавай!

- Мамо, да не ме предадеш/издадеш на баща ми.

3. **З а к а н а** също може се да изрази с помощта на перфектните форми от свършен вид. Напр.: Да не си посмял да закъснееш! Да не си стъпила вече тук! Да не съм те видял вече тук! Интересно е, че в тези конструкции може да се употреби и отрицателно местоимение в съчетание с частицата ама и свършен вид на глагола. Срв.: Ама да не сте оставили нищо тук. - Да не сте оставяли нищо тук! Тези изречения са само отрицателни и "в тях се означава много силна, категорична, дори понякога груба забрана за извършване на действие в бъдещето"¹⁸. Глаголите от несвършен

вид се употребяват при израз на повторение. Напр.: Да не сте лъгали друг път момчето ми, че ви вземат дяволите/А. Каралийчев/¹⁹.
Да не сме оставяли повече /друг път, пак, отново/ книгите тук!
Да не сте оставяли повече нищо тук! *

* *Изразявам своята благодарност на Константин Босилков за помощта.*

Б Е Л Е Ж К И :

1. Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2, Морфология. София, 1983, с. 367, Изд. на Българската академия на науките.
2. *Валентин Станков*, Глаголният вид в българския книжовен език. София, 1980, с. 53, Издателство Наука и изкуство.
3. *Валентин Станков*, Конкуренция на глаголните видове в българския книжовен език. София, 1976, с. 101.
4. *Милка Ивич*, Употреба вида у словенском императиву с негацијом. Сб. "Славянская филология", Том 4, Международный съезд славистов. Москва, 1958.
5. *Калина Иванова*, Остатъци от употреба на глаголи от свършен вид в отрицателна императивна форма. БЕ, 1963, кн. 6, с. 521.
6. *Б. Ю. Норман*, Болгарский язык. Минск, 1980, с. 119, Изд. БГУ.
7. *Константин Попов*, По въпроса за български конюнктив. Сб. П. Пашов, Р. Ницолова, Помагало по българска морфология. Глагол. София, 1976, с. 383. /Статията се препечатва от Език и литература, 1963, кн. 5/.
8. Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2, Морфология. София, 1983, с. 367.
9. Виж. напр. *Валентин Станков*, Конкуренция..., с. 101.
10. *Ю.С. Маслов*, Грамматика болгарского языка. М. 1981, с. 280.
11. Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2, Морфология. София, 1983, с. 270.
12. *Калина Иванова*, Остатъци от..., с. 523.
13. Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2, Морфология. София, 1983, с. 270.
14. *Ю. С. Маслов*, Грамматика..., М. 1981, с. 286-7.
15. *Константин Попов*, По въпроса..., с. 383.
16. *Pete István*, Az igeszemlélet, a cselekvés megvalósulásának foka, a cselekvés módja és minősége a magyar nyelvben. MAGYAR NYELV, 1983/2, Сб. "Семантические типы предикатов". М. 1982, с. 73-6.
17. Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3, Синтаксис. София, 1983, с. 68. Изд. на Българската академия на науките.
18. Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3, Синтаксис. София, 1983, с. 69.
19. Пример, взет от Граматика..., 1983, т. 3, с. 69.